

⁴ Котова М. Пропыленный Остап и Соня-оборванка // Слово. – 28.03.2008.

⁵ Гундорова Т. Кітч і література. Травестії. – К., 2008. – С. 11.

⁶ Шорохов А. О боже, опять Юморина // Время Ч. – 2008. – № 12.

⁷ Цит. за: Гундорова Т. Кітч і література. – С. 22.

⁸ Афиша Одессы. – 2008. – № 6. – С. 17.

**Марія Петрушкевич
(Острозь)**

ТЕМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ФУНКЦІЇ КАРНАВАЛУ

У статті розглядається феномен карнавалу як культурно-історичне явище та як характеристика постмодерної й масової культури. Автор акцентує увагу на його тематичних особливостях: їжі, сексі, насильстві, молодості. Характеризуються основні функції карнавалу: інформативна, комунікативна, соціалізуюча, інтегративна, рекреативна, гедоністична; також висвітлюються додаткові функції: креативна, сугестивна, аксіологічна. Вони сприяють комфортному відчуттю особистості у межах своєї спільноти та культури.

Ключові слова: карнавал, масова культура, тематичні особливості карнавалу, функції карнавалу, карнавальність.

In the article the phenomenon of carnival is studied, as cultural – historical phenomenon and as characteristic of post – modern and mass culture. The author accents the attention on its thematic peculiarities: food, sex, violence, youthfulness. Characteristic of main carnival functions: social, integration, recreative, hedonistic; also there are observed additional functions: creative, suggestive, axiological. It helps person to feel comfortable in borders of its social community and culture.

Keywords: carnival, popular culture, relevant features of carnival, carnival functions, carnivality.

Напередодні Великого посту в багатьох католицьких країнах відбуваються карнавали. Те, що традиція проведення карнавалів має глибоке коріння, сумнівів не викликає. А от що до того, наскільки вона давня, і що саме означає слово «карнавал» – існують різні версії. Туристична література, зазвичай, пропонує варіант «carne vale», що у перекладі з латини означає «прощай, м'ясо». Лінгвістичні словники, теж посилаючись на латину, стверджують, що етимологія слова – «carrus navalis», тобто потішний візок-корабель – масове народне гуляння з величезними процесіями та театралізованими виставами. Дехто вважає, що ця традиція виникла за християнських часів і пов'язана з останнім святом перед Великим постом, інші відносять її до язичницьких часів. Але істина, мабуть, як завжди, перебуває десь посередині.

Карнавальне дійство вже давно перестало бути частиною лише певної культури. Та вперта повторюваність, з якою карнавал простує через століття й країни, наводить на думку про його глибинне, психологічне значення, про його культурну архетипічність. Карнавал – це матриця, у яку кожен народ і кожна епоха закладають свої смисли, тому навіть щодо назви виникають суперечності. Карнавал має різноманітні форми, через які він втілюється в різних культурах, це: античні містерії, середньовічний карнавал, сучасний перформанс, масова реклама та вуличний театр. Розмаїття його проявів зумовлює таку широку палітру святкування карнавального типу.

Але карнавальні елементи також закладено не лише у святах: усе політичне життя (а в сучасній Україні особливо) пронизане цим духом; детальна підготовка, створення іміджу, виголошення промов, різноманітні акції – це передвиборчі дії, що нагадують приготування, наприклад, до бразильських карнавалів. Великі масові святкування (такі, як річниці Незалежності України, Олімпійські ігри та ін.) також сповнені духом карнавальності, переважно через свою масовість та пишність декорацій. Особливо, враховуючи те, що сучасний постмодернічний стан свідомості та всезагальність масо-

вої культури вимагають карнавалізації життя, еkleктизму різноманітних культурних елементів.

Щоб зрозуміти специфіку сучасної карнавальності, необхідно звернутися до історичного аспекту. Центром тематичної специфіки класичної карнавальності є вітальні потреби, але не лише вони. Персоніфікація головних дійових осіб яскраво виражає спрямованість, внутрішній стрижень карнавального дійства. Звичайно, головним персонажем є «Карнавал». Він фігурує в образі бадьорого червонопикого товстуна, на живіт якого чіпляють різноманітні наїдки (ковбасу, дичину, кроликів). Він, зазвичай, сидить на барилі або поруч з казаном макаронів (як у Венеції 1572 р.). Персонаж «Великий піст», задля контрасту, набував вигляду старої худої жінки, одягненої в чорне й обвішаної сушеною рибою. Остання дія свята є драмою, у якій Карнавал стає об'єктом пародійного судового процесу, робить пародійне зізнання, одержує пародійний вирок, зазнає пародійної страти, зазвичай через спалення, і пародійного поховання. Часто замість нього урочисто відрубують голову свині (це відбувається у Венеції), або влаштовують урочисте поховання сардини, як, наприклад, у Мадриді [2, с. 200].

Цей приклад дає можливість вести мову про основні теми, що фігурують у карнавальних дійствах. Як бачимо, це їжа та насильство, крім того, можна виділити тему сексу. Їжа була найочевиднішою. Саме м'ясо внесло «carne» в назву «карнавал». Поїдання свинини, яловичини та іншого м'яса відбувалося насправді, але воно було ще й символічним. Персонаж «Карнавал» був обвішаний курчатами й кроликами. У Нюрнбергу, Мюнхені та інших містах м'ясники відігравали важливу роль у обрядах: танцях, біганні вулицями чи купанні одного з молодих учасників. У Кенігсберзі 1583 року процесія з дев'яноста м'ясників несла ковбасу вагою чотириста сорок фунтів [2, с. 201].

«Carne» також означало плоть. Секс звичайно викликав більш символічне зацікавлення, ніж їжа (зокрема, завдяки засобам його маскуванню: ця завуальованість була надто прозорою). Карнавал – час особливо інтенсивної сексуальної активності. Французькі історики, що досліджують XVIII ст., могли довести це за допомогою таблиць сезонних змін кількості зачаття – пік припадав на травень-червень, але був і другий пік – у лютому. Протягом карнавалу часто відбувалися одруження, а пародійні одруження були популярною формою гри. Двозначні пісні, фактично, були обов'язковими. Типовою є одна з пісень, яку співали флорентійські «ключові майстри», проходячи під балконами, вона повідомляла дамам, що:

Наші інструменти в порядку,
Нові й придатні;
Ми завжди носимо їх при собі;
Вони здатні на все,
Якщо хочете їх торкнутись –
Будь ласка [2, с. 201].

У Неаполі в 1644 році вулицями носили дерев'яний різьблений фалос. З огляду на цей випадок, не виглядає неправдоподібним пояснення довгих носів та рогів карнавальних масок, як фалічних символів (не кажучи вже про ковбасу, яку носила процесія в Кенігсберзі), чи підкреслення сексуального значення «оранки», у якій мусили брати участь незаміжні дівчата, або використання свинячого міхура для музики, гри у футбол чи биття людей. Півень і свиня були тогочасними символами хтивості, а волохаті «дикуни» й ведмеді, що часто з'являлися на карнавалі й інколи викрадали дам, були, безперечно, символами потенції.

Карнавал був святом не лише сексу, але й агресії, нищення, занечищення. Справді, можна розглядати секс як проміжне поняття, що поєднує їжу й насильство. Насильство, як і секс, було певною мірою сублімовано в ритуал. У цей час була дозволена словесна агресія: маскам вільно було ображати конкретних осіб і критикувати владу. Агресія часто ритуалізувалася або в пародійних битвах, або у футбольних матчах, або переносилася на об'єкти, які не могли захистити себе (півнів, собак, котів чи євреїв).

Крім того, при розгляді феномена карнавалу можна вести мову про дві базові опозиції, які забезпечують контекст для інтерпретування багатьох елементів карнавальних свят. Перша, уже відома, опозиція – між карнавалом та Великим постом. Друга базова опозиція протиставляє карнавал і буденне життя. Карнавал (своєрідна інтерпретація «світу догори дном») – одна з провідних тем традиційної та сучасної масової культури.

Бінарними опозиціями між карнавалом і постом, між утопічним світом та повсякденним буттям не вичерпується значення свята. Ще однією темою, яка особливо виразно присутня в Нюрнберзькому карнавалі, є тема молодості. Увесь перевернутий карнавальний світ був великим символом повернення молодості.

Крім того, карнавал має визначену мету, що уже робить його учасників певною спільнотою. Цю мету можна виразити в основних функціях карнавалу.

Отже, основними функціями карнавалу є:

- інформативна функція;
- комунікативна функція;
- соціалізуюча функція;
- інтегративна функція;
- рекреативна функція;
- гедоністична функція.

Є також додаткові:

- креативна;
- сугестивна;
- аксіологічна.

Розглянемо їх детальніше. Карнавал, виконуючи свою інформативну функцію, є особливим інформаційним процесом. По-перше, первинним носієм інформації є тіло, особливо тоді, коли в карнавальному дійстві воно відіграє одну з провідних ролей. Кожен зацікавлений у карнавалі (незалежно від того, учасник він чи безпосередній спостерігач) стає учасником інформаційного процесу, і долучитися до цього процесу може кожен. Карнавал, закодований у знаках та символах, перетворюється на певний тип соціальної інформації, яка не зникає зі смертю «авторів» (соціальна інформація, наприклад, середньовічних карнавалів може знайти своє відображення в сучасних феєричних карнавальних дійствах). Карнавал несе певне інформаційне забезпечення.

Карнавал має свою мову та пам'ять (це соціальна пам'ять, яка зберігається за допомогою певних карнавальних традицій) та програму переробки інформації (такою програмою є культурні коди певного карнавалу). А людина протягом життя постійно вивчає ці коди. Інформаційно-семіотично світ карнавальної культури складається з двох основних елементів: смислів та знаків.

Інформативна функція карнавалу полягає в тому, що він є соціальною інформацією, яка зберігається та накопичується за допомогою створюваних людьми знакових систем [9, с. 117]. У сучасній культурі інформативну функцію карнавалу виконує перформанс, що аналізує масові процеси передачі інформації, які використовує суспільство здавна.

Комунікативна функція карнавалу полягає в тому, що він є засобом і результатом комунікації. Карнавал виникає у процесі комунікації. Зрозуміло, що індивідуального карнавалу не існує. Він виникає лише як результат спілкування (в античних сатурналіях між віруючими та їхніми богами; у Венеції та інших містах епохи Відродження, між людьми різних суспільних прошарків).

Карнавал постає умовою комунікації: він навчає людину певних норм і правил ведення діалогу чи полілогу. Також карнавал дає засоби комунікації: мову, різні тексти цього карнавалу, різнознакові системи. За допомогою комунікативної функції здійснюється об'єднання людей у межах даного культурного феномену [8, с. 223].

Комунікативна система передбачає наявність відправника інформації і адресата. Теоретично в дійстві карнавального типу виділяють такі форми комунікації:

- діалогічна комунікативна система;

- нульова система (коли є лише відправник і немає адресата);
- відправник один, а адресатів багато (найпоширеніша комунікативна система карнавалу).

Важливу роль відіграють кодові знання, що формують культурний текст комунікації карнавального дійства (у процесі комунікації необхідно вивчати спроби передачі інформації). Кожне повідомлення передається через розуміння контексту, який обумовлюється стилем поведінки тих, хто вступає в комунікацію (тобто, наприклад, діонісійську систему комунікацій середньовічне суспільство не могло сприймати в повному обсязі через відстороненість від розуміння контексту та кодових знань цієї системи). Комунікація як акт розуміння в карнавалі відбувається лише тоді, коли умови існування й стилі життя людей стануть тотожні, тобто кодові знання будуть перетинатися. Крім того, не потрібно забувати, що карнавал є частиною масової комунікації.

Принциповою для карнавального дійства є соціалізуюча функція. Соціалізація – це залучення індивідів до суспільного життя, засвоєння ними соціального досвіду, знань, цінностей, норм поведінки, прийнятих у цьому суспільстві, соціальній групі чи соціальній ролі. Карнавал на практиці виконує ці вимоги. Процес соціалізації дозволяє особистості стати повноправним членом цієї культурної формації чи суспільства в цілому, зайняти в ньому певну позицію та існувати в гармонії зі звичаями та традиціями зазначеної системи.

Процес соціалізації забезпечує збереження суспільства, його структури та прийнятих у ньому форм життя. При цьому карнавал є важливим фактором цього процесу (програми поведінки зберігаються в основі карнавального дійства і регламентуються ним). Соціалізація в карнавальному дійстві відбувається неоднаково в людей різного віку. Так у минулому (античність, середньовіччя та частково ренесанс) відбувалася більша соціалізація старшого покоління, оскільки в карнавалах брала участь переважно ця вікова категорія. Зараз усе навпаки: карнавали існують для молодих.

Із соціалізуючою пов'язана інєгративна функція карнавалу. Карнавал об'єднує соціальні групи та є засобом часткової їх ідентифікації. Серед членів цієї спільноти поширюється єдина сукупність поглядів, переконань, цінностей характерних для цієї системи, що визначають свідомість і поведінку людей (наприклад, античні містерії організовували прихильники певного божества (Діонісія, Сатурна, Деметри). У них формується почуття належності до єдиної суспільно-культурної групи. Об'єднувальними факторами, що мають найбільшу силу виступають мова та релігія.

Людина не може перебувати постійно в одному й тому самому стані свідомості, у соціальному стані. Потрібен певний відпочинок, відновлення фізичних та духовних сил. Це можна зробити через карнавал. Отже, виділяється ще одна функція карнавалу – рекреативна або відновлююча. Приховані імпульси звільняються під час карнавального дійства. Розчиненість індивіда в карнавальному натовпі сприяє вивільненню його агресивної енергії через непристойні жарти та жести, певну міміку, через манеру поводитися, обраний образ, навіть через карнавальний костюм та грим (тому в сучасному карнавалі можна спостерігати певну зовнішню агресивність, але вона – позитивна, бо у ній нівелюється прихована агресія) – тема насильства невід'ємна для карнавалу. Але карнавал регламентує ці прояви катарсису, виходу агресивної енергії та відновлення фізичних і духовних сил.

М. Бахтін пише: «Людина ніби перероджувалася для нових, лише людських стосунків. Відчуження тимчасово зникало. Людина поверталася до себе самої та відчувала себе людиною серед людей. І ця справжня людяність стосунків не була лише результатом уяви чи абстрактної думки, а реально здійснювалася й переживалася в живому матеріально-чуттєвому контакті» [1, с. 15].

Карнавальне дійство не лише дає змогу відпочити, відновити свої сили, але й певною мірою тут твориться новий вид міжособистісних стосунків, твориться новий світ. Цей світ існує лише певний час, але сила його інтенсивності поширюється ще дуже довго. Креативні можливості карнавалу виявляються також у мистецьких вирішеннях

його основних завдань. Переважно це еkleктика, але така, що дає можливість виникнення нових символічних форм та нових інтерпретацій.

На наш погляд, своєрідною є гедоністична або розважальна функція карнавалу. Вона є однією з провідних у ньому сьогодні, але не була іманентно притаманною для середньовічного карнавалу (у ньому були, звичайно, розважальні елементи, але вони мали другорядне значення). Розвитку розважальної функції сприяють тенденції в сучасному масовому культурному житті, які спрямовані на створення ілюзії про життя людини як постійне свято. Якими б веселими і, на перший погляд, безвідповідальними не були карнавальні свята, проте вони створюють систему цінностей, яка під час карнавалу є платформою для поведінки учасників. Звичайно, протягом історичного розвитку ціннісні орієнтації карнавалу безперервно змінювалися, трансформувалися, і тепер у ньому найвищими цінностями є масовість, релаксація, відпочинок та видовищность. Тобто, за допомогою аксіологічної функції карнавал не став чимось статичним, а постійно змінює свій образ та зовнішній вигляд.

Підсумком головних і найважливіших функцій карнавалу може бути його сугестивна функція. Сугестія або навіювання – це процес дії на психіку людини, пов'язаний зі зниженням свідомості та критичності при сприйнятті навіюваного змісту, що не потребує ні розгорнутого логічного аналізу, ні оцінки. Навіювання в карнавалі здійснюється з метою створення певних змінених станів свідомості, розширення свідомості чи стимулу до певних дій. Сутність навіювання полягає в дії на почуття людини, а не на її волю чи розум. Цей процес залежить від ступеня послаблення свідомого контролю, що здійснюється відносно сприйнятої інформації. Вплив змісту, отриманого через навіювання, відрізняється стабільністю (коли людина протягом цілого року чекає приходу карнавального часу): він важко піддається осмисленню та корекції. Навіювання можливе у формі гетеросугестії (навіювання зі сторони) і аутосугестії (самонавіювання – найбільш характерне для карнавалу) [7, с. 293].

Отже, карнавальне дійство, починаючи від античних часів і до тепер, виробило низку специфічних функцій, що сприяють комфортному відчуттю особистості в межах своєї суспільної спільноти та культури в цілому. Слід зазначити, що функції карнавалу тісно взаємопов'язані і їх не можна розглядати окремо, а лише як комплекс вказаного феномена культури.

Також сучасна масовість не лише спростила карнавал як окреме дійство, але й розширила його, практично, зробивши все наше життя пронизаним карнавальністю. Ми живемо в стані оргії (поняття введе Ж. Бодріаром у праці «Прозорість зла») [6, с. 183], яка характерна для постмодерного суспільства. Оргія – це будь-який вибуховий елемент сучасності, момент звільнення в усіх сферах. Це політичне звільнення, сексуальне звільнення, звільнення продуктивних сил, звільнення руйнівних сил, звільнення жінки, дитини, невідомих імпульсів, звільнення мистецтва; піднесення всіх моделей репрезентації та антирепрезентації. Карнавал став частиною загальної оргії. Він сам став загальним.

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: Худ. лит., 1990. – 543 с.
2. Берк П. Популярна культура в ранньомодерній Європі. – К.: УЦКД, 2001. – 376 с.
3. Бергсон А. Сміх. Нарис про значення комічного. – К., 1994. – 164 с.
4. Герон Р. О смысле «карнавальных» праздников // Вопросы философии. – 1991. – № 4. – С. 45–48.
5. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М., 1990. – 448 с.
6. Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов. – М.: ИНИОН РАН (отдел литературоведения) – IN-TRADA, 2001. – 384 с.
7. Катернюк А. В. Современные рекламные технологии: коммерческая реклама. Учебное пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 320 с.
8. Маркарян Э. О. Теория культуры и современная наука. – М., 1983. – 480 с.
9. Почепцов Г. Г. Паблик рилейшнз. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1999. – 522 с.
10. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха. – С.Пб.: Алетейя, 1997. – 288 с.